

Revolta gestem a myšlenkou

Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha
a S. K. Neumanna
Michal Charypar

Téma individuální či společenské revolty (vzdoru, vzpoury) bylo jedním z klíčových motivů česky psané beletrie v 19. století od romantismu až po tvorbu tzv. generace devadesátých let. Literární, zvláště básnické reprezentace tohoto tématu svým počtem i různorodostí přístupů sílily směrem ke konci století, a nezřídka přitom narážely na cenzurní protipatření. Veršované práce Svatopluka Čecha a Stanislava Kostky Neumanna jsou ilustrativním dokladem toho, jak cenzura reagovala na tematizaci revolty u autorů z dnešního pohledu kanonických, zcela však odlišných svým zaměřením. Týká se to nejen proběhlých konfiskací (Čech: *Lešetínský kovář*, letákově šířená báseň *Práci*; Neumann: *Nemesis, bonorum custos...*, *České zpěvy*), ale i případů, kdy konfiskace uvalena nebyla a dílo pak podnítilo masivní reakci v politickém tisku i u veřejnosti (Čech: *Písně otroka*) nebo kdy konfiskace nebyla po prošetření soudem potvrzena (Neumann: *Jsem apoštol nového žití...*). Odlišnosti v pojmání tématu revolty jsou však u jmenovaných děl dány rozdílným naturelem obou básníků, jejich různým politickým přesvědčením i mezigenerační proměnou v chápání kultury. Zároveň jsme zde svědky konfrontace parnasistní poetiky s poetikou počínající moderny. Náš záměr cílí v prvé řadě k reflektování možných změn při traktování literárního motivu revolty z pohledu daného cenzurního systému a úzu. Srovnání nám dává příležitost konfrontovat v zásadě liberální typ tematizace vzdoru u Čecha v osmdesátých a devadesátých letech 19. století, projevující se ponejvíce symbolickým básnickým gestem, s anarchistickým u Neumanna o desetiletí později, realizovaným ideou radikální revolty, jíž neschází nihilistická ironie ani ambice bořit zavedené společenské pořádky.

Revolta v zájmu liberálních hodnot: Svatopluk Čech

Důvodem pro konfiskace Čechových veršovaných textů byly zpravidla nacionálně či sociálně burcující motivy. Díla s těmito prvky přitom obvykle vyvolávala bouřlivou odezvu v novinách a stávala se patrně nad rámec básníkovy záměru argumentem v politické diskusi. Tak tomu bylo už u konfiskace Čechovy básnické skladby *Lešetínský kovář*,¹ v níž vzpurný český řemeslník odmítá vydat svou kovárnu v severním pohraničí německým továrníkům a pouští se s nimi do nerovného boje. Skladba vyšla u Eduarda Valečky a Eduarda Grégra na počátku prosince 1883 jako jedenácté číslo knižnice *Poetické besedy*, redigované Janem Nerudou. Všechny další svazky této knižnice pak u Čechovy skladby v seznamu vydaných titulů uváděly nápadné slovo „Zabaveno“.

Na nezájem publika si básník nemohl stěžovat. Báseň přitahovala čtenáře uměleckou kvalitou, ale i národnostním konfliktem, jehož aktuální význam zdůrazňovaly zejména

1) Z dosavadní literatury k tématu srov. zvl. Arne Novák: „Osudy konfiskované knihy“, *Venkov* 15, 1920, č. 99, 27. 4., s. 2-3; Ferdinand Strojček: *Lešetínský kovář Svatopluka Čecha*, Praha, J. R. Vilímek 1946.

mladočeské žurnály. Korunu těmto snahám nasadil vánoční článek *Národních listů*, který Čechovo dílo zasadil do kontextu poměrů, „kdy cizí kapitál kupuje českému lidu půdu pod nohama, kdy zatlačuje český národní život a český jazyk“ a hrozí „odnárodněním“. Jeho autor Gustav Eim, mladočeský novinář a politik působící ve Vídni, nepokrytě dodal: „Báseň ta stokrát více vydá nežli nejplamennější články novinářské, nežli nejskvělejší řeči politické, ona má potenci a mohutnost tak ohromnou, aby [...] vzbudila ospalé a aby do stupně varu rozpálila vlažné.“² Tato slova byla přinejmenším neopatrná, mohla být čtena i jako podněcování k politické vzpouře. Snad právě ona měla za následek nařízení státního zastupitelství ze 4. ledna 1884 na zabavení celého nákladu knihy. Valečkovo a Grégrovo firemní knihkupectví mělo tehdy na skladě už jen deset neprodaných výtisků, v knihkupectví V. Špotta však policejní komisař J. Pávek zabavil ještě téhož dne dalších pět set exemplářů.³

Eim reagoval na situaci dalším příspěvkem, v němž vzal vinu za konfiskaci nevidaně na svoji hlavu. V jeho závěru potom vyslovil víru, že zakázaná báseň se brzy vrátí ke čtenářům, ne-li rozhodnutím soudu, tedy cestou imunizace. Českým poslancům přímo určil jako jejich národní povinnost, aby celou báseň přečetli ve veřejném zasedání, neboť tak „octne se v stenografických protokolech sněmu a [...] bude osvobozena od konfiskace a vrácena třeba jako otisk sněmovního protokolu českému lidu“.⁴ K tomu ale nedošlo. Pokud máme zjištěno, o básni se v říšské radě pouze zmínil mladočeský Karel Adámek v rámci řeči věnované jinému tématu.⁵ *Národní listy* z 8. ledna byly kvůli Eimovu článku konfiskovány.⁶

Ke konfiskaci *Lešetínského kováře* tedy nepřiměla úřady sama báseň, ale teprve masivní politická kampaň v novinách. Roli zde sehrála i skutečnost, že dílko svým rozsahem osmdesát sedm stran lehce přesahovalo horní limit pěti archů, a nevztahovala se tedy na ně povinnost předkládat dvacet čtyři hodin před začátkem distribuce povinný výtisk. Konfiskační nález schválil v rámci objektivního řízení zabavení knížky kvůli přečinům proti § 302 (popuzování k zášti proti skupinám) a § 305 (schvalování nezákonných činů) trestního zákona, přičemž v souladu s praxí liberální cenzury uvedl přesné rozsahy pasáží, které soud shledal jako závadné. Podle soudního nálezu v *Lešetínském kováři* „hledí se popuditi dělníky proti živnostníkům“ a „vybízeti [...] k činům v zákonech zapovězeným“.⁷

2) E. z Vídně [= Gustav Eim]: „Štědrovečerní těcha“, *Národní listy* 23, 1883, č. 305, 24. 12., odpolední vyd., s. 1-2.

3) „Lešetínský kovář“ konfiskován“, *Národní listy* 24, 1884, č. 5, 5. 1., ranní vyd., s. 2. Srov. Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze (KST), kt. 402, sign. B 53/1884.

4) E. z Vídně [= Gustav Eim]: „Významná konfiskace“, *Národní listy* 24, 1884, č. 8, 8. 1., odpolední vyd., s. 1-2, citát celý proložen.

5) Shrnutí projevu viz „Jak se nám nadřžuje. Řeč posl. K. Adámka na říšské radě“, *Plzeňské listy* 11, 1885, č. 31, 12. 3., s. 1; Karel Adámek: *Z naší doby*, sv. 2, Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1887, s. 248.

6) „Konfiskace“, *Národní listy* 24, 1884, č. 9, 9. 1., ranní vyd., s. 2. Eimovým článkem i jeho zabavením se mimo jiné potvrzuje dobové přesvědčení staročeského předáka Františka Ladislava Riegera, vyjádřené v listku Čechovi z 20. ledna, že „demokratické fanfáry *Národních listů*, kteréž chtějí ze všeho, co se vyskytne, vytloukat politický kapitál, zaviniily zabavení její [tj. Čechovy básně, MCh], jinak zbytečné.“ Viz Marie Červinková-Riegrová: *Zápisky*, sv. 1, 1880-1884, ed. Milan Vojáček a kol., Praha, Národní Archiv - Scriptorium 2009, s. 552. Komentář k tomuto vyjádření s jeho nepřesnou citací uvádí F. Strejček: *Lešetínský kovář Svatopluka Čecha*, cit. dílo, s. 21.

7) Text nálezu přetiskuje F. Strejček: *Lešetínský kovář Svatopluka Čecha*, cit. dílo, s. 21-22.

Proti konfiskaci básně podal nakladatel Valečka spolu s básníkem Čechem námitky. Argumentovali tím, že „v básni jde přede vším jiným o úctu, ke všemu po předcích zděděnému“, ať půda to, či mluva, mrav a kroj. [...] V tom neleží popuzování, jest to smutná stránka skutečného života mluvou básnickou vyslovená“. Ukazovali, že podle platné legislativy spadá Čechův kovář do stejné kategorie živnostníků jako továrník, a upozornili na zakončení básně, „kde nezákonné činy podléhají rameni spravedlnosti, kdežto poctivá práce a poctivé snažení dochází mravného zadostiučinění a odměny“.⁸ Zemský soud však konfiskaci v neveřejném jednání 8. února 1884 potvrdil a zamítl i zmáteční stížnost advokáta Jana Podlipného, která mimo jiné argumentovala uměleckou hodnotou celé básně: „Báseň sama je skvost, jakým se každý národ pyšnit může. Budoucí věkové sotva uvěří, že se mohlo shledati v básni činů trestních a že se našel soud, který báseň co trestnou k zničení odsoudil.“⁹

Aféra učinila básni reklamu. *Humoristické listy* básníkově ironicky „radily“, jak napsat věc tak, aby prošla bez úhony, a v nadsázce též pojmenovaly cíle policejní cenzury. Čechův kovář by měl prý být řádný daňový poplatník, který „nezná politiku“, bezmezně důvěřuje zprávám ve vládním *Pražském deníku* a svoji naruživost omezuje na kyselé okurky.¹⁰ Některé z ohlasů Čechovy básně v tisku však byly konfiskovány. Vedle uvedeného Eimova článku z 8. ledna stojí za zmínku zvláště konfiskace recenze *Lešetínského kováře* v *Ruchu*.¹¹ Pozoruhodnou okolností přitom byla skutečnost, že konfiskační nález na tuto recenzi, otištěný in extenso v jednom z příštích čísel časopisu,¹² byl téměř doslova opsán z původního nálezu na Čechova *Lešetínského kováře* a postihoval ji na základě stejných paragrafů a se stejnými důsledky jako báseň. Ze staršího nálezu bylo omylem převzato dokonce i datum 8. ledna 1884; zmiňovaná recenze přitom byla otištěna teprve o týden později.

Nedostupný text *Lešetínského kováře* byl ze vzácných výtisků, rozprodaných před konfiskací, ve velkém šířen v opisech, zvláště mezi studenty. Ještě v průběhu roku 1884 posloužil jako vděčný zdroj inspirace také řadě umělců mimo literaturu, zejména hudebníkům (zhudebňované písně nepatřily k zakázaným partiím *Lešetínského kováře*), ale též malířům nebo sochařům. I tyto jevy lze vnímat jako výraz všeobecné popularity díla, vyvolané i cenzurním zásahem, a snahy vyjádřit symbolicky podporu jeho autorovi a tím vykonat vlastenecký čin. Důkazem neobyčejného ohlasu básně a poptávky po ní byl také fakt, že po několika letech vznikla dvě neautorizovaná, na svoji dobu však textově spolehlivá česká vydání *Lešetínského kováře* ve Spojených státech amerických,¹³ pašovaná pak do Čech; na žádné z nich nicméně nebyla v Rakousku-Uhersku vydána konfiskace.

Sám autor přistoupil k reedici díla teprve roku 1899 v rámci svých Sebraných spisů, vydávaných u Františka Topiče. O jeho rozpacích opakovaně svědčí listy Topičovi z roku

8) SOA v Praze, KST, kt. 402, sign. B 53/1884.

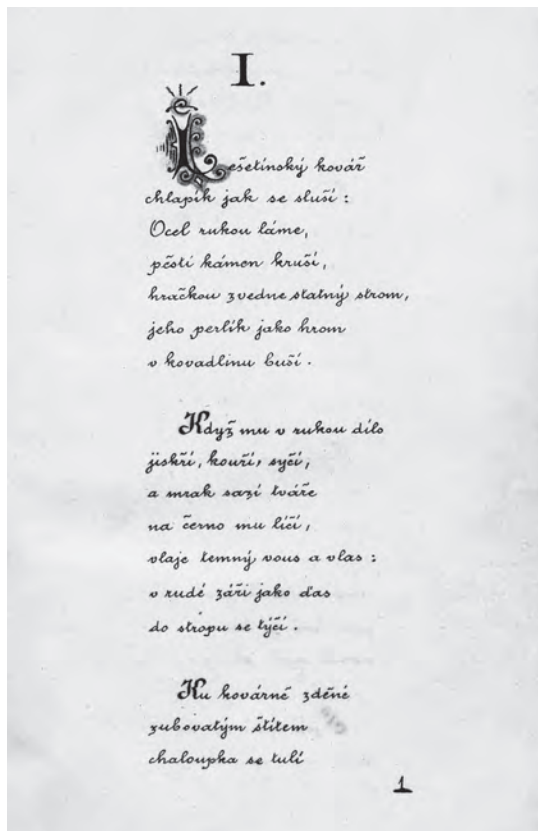
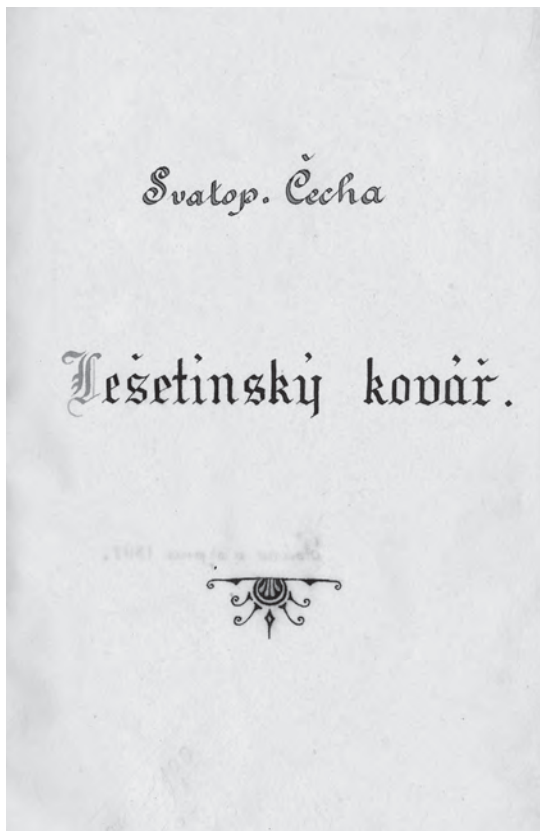
9) Tamtéž.

10) A. Vinobrodský: [„Panu Svatopluku Čechovi“], *Humoristické listy* 26, 1884, č. 3, 19. 1., s. 18.

11) „Lešetínský kovář, báseň od Svatopluka Čecha“, *Ruch* 6, 1884, č. 2, 15. 1.; měli jsme k dispozici jen opravené číslo, kde už tento text není.

12) „Jménem Jeho Veličenstva Císaře!“, *Ruch* 6, 1884, č. 4, 5. 2., s. 61.

13) *Lešetínský kovář. Báseň od Svatopluka Čecha*, dle původního v Rakousku zkonfiskovaného vydání, Chicago, August Geringer [1892]; *Lešetínský kovář. Báseň od Svatopluka Čecha*, dle původního v Rakousku zkonfiskovaného vydání, Omaha, Družstvo Pokroku Západu 1893.

Opis konfiskovaného vydání *Lešetinského kováře* Zakázané vydání *Lešetinského kováře* bylo ze vzácně dostupných exemplářů šířeno v opisech. Na obrázcích je ukázka krasopisného opisu básně pořízeného neznámou rukou a datovaného „v srpnu 1897“.

Zdroj: Soukromá sbírka.

1898. Například ve významném dopisu z 5. září, v němž mimo jiné podal i návrh na rozvržení svých spisů do jednotlivých svazků, Čech psal: „*Lešetinský kovář* vyšel roku 1883 u p. Valečky a byl konfiskován. Poněvadž p. Valečka snad vůbec nakladatelství se vzdal, mohla by báseň ta býti znovu vydána, kdyby se konfiskace nyní (po 15 letech) za změněných politických poměrů snad zrušila.“¹⁴ Výsledkem bylo kastigované, významově okleštěné vydání, které stále vypouštělo (po dohodě s nakladatelem?) zhruba třetinu pasáží označených v původním konfiskačním nálezu z ledna 1884 nebo text v jeho smyslu upravovalo.¹⁵ Policejní orgány nové vydání dříve konfiskované básně sledovaly, k opětovné konfiskaci však nepřikročily.¹⁶ Celkově je edice v Sebraných spisech o třiačtyřicet veršů

14) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), František Topič a nakladatelský archiv, Svatopluk Čech Františku Topičovi 5. 9. 1898.

15) Svatopluk Čech: *Lešetinský kovář a menší básně*, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 2, Praha, F. Topič 1899.

16) SOA v Praze, KST, kt. 402, sign. B 53/1884, nota Policejního ředitelství v Praze zemskému trestnímu soudu 7. 1. 1899, kterou vrací zapůjčené aktové materiály týkající se konfiskace z roku 1884.

kratší; na přítomnost změn upozorňuje úvodní autorova poznámka. Původcem jediného textově upraveného vydání *Lešetínského kováře* byl tak sám Svatopluk Čech.¹⁷

Experimentální edice *Lešetínského kováře*, pořizená Ferdinandem Strejčkem, třemi různými typy písma rozlišuje nezávadný text, text zakázaný v lednu 1884 a text potlačený autorem ještě roku 1899.¹⁸ Lze tak pozorovat vývoj díla během jediného čtení: jeho kompletní původní podobu, drastickou redukci po zásahu úřadů (v této formě však dílo nikdy nespatrišlo světlo světa) i částečnou restauraci v druhém autorském vydání. Úřední posuzovatel si v první řadě povšiml v textu tendence rozdělovat postavy do dvou protilehlých skupin, mezi nimiž vzniká konflikt, a tedy potenciální kolize s § 302 trestního zákona postihujícím popuzování k zášti proti skupinám. K pasážím, o které se konfiskační nález opíral, totiž patří nejčastěji místa, kde se tematizuje rozpor mezi našinci a „cizáky“ (slova „německý“ či „židovský“ se v textu zřejmě z opatrnosti neobjevují), chudými a boháči, porobenými a utlačovateli nebo na rovině topoi střet kovářny s továrnou. Takto byl například v oddílu III označen kovářův monolog o zlatě, jehož cizí podmanitel používá jako prostředku k zotročování domácích, i související místa v oddílu VIII, kde je cizí národ líčen jako odvěký nepřítel, jenž svým zlatem napomáhá k zániku domácí kultury, především jazyka, a ničí přirozenou „rozličnost“. Potlačen měl zůstat celý pobočný příběh o emigrantu Józovi, marně doufajícím nalézt v Americe sociální zakotvení, nyní navrátilci, který na sebe bere roli mstitele, neboť jeho milé doma mezitím „boháč [...] urval čest“ a ona následkem toho zabila sebe a své dítě (oddíl XI). Ohniskem vzdoru je kovářna, kde se Józ schází se svými druhy. Jeho postava výslovně ztělesňuje v básni „pomstu“, jejíž „výheň“ způsobuje následně požár a zkázu továrny (oddíl XIII). Opakovaně se v konfiskovaných místech objevuje motiv pozdvižení kovářského kladiva na znamení vzdoru; naposledy kovář tohoto gesta užije při svém zatčení, následně je postřelen a umírá. Tento motiv lze přitom pokládat za klíčový pro výklad ideové strategie básně. Přestože vyjadřuje její myšlenkové jádro, jde skutečně jen o gesto: kovář hrozí, ale neudeří. V okamžiku, kdy má gesto hrozby přerůst v čin, je kovář zlikvidován.

Část škrtnů zůstala i ve vydání *Lešetínského kováře* z roku 1899. Ve zmíněném Józově příběhu se podle konfiskačního nálezu skrýval přečin schvalování nezákonných činů (§ 305), celý příběh však byl v druhém vydání možná překvapivě do textu vrácen. Co se Čech rozhodl i v reedici své básně v Sebraných spisech kastigovat nebo i zcela vyloučit, byly zvláště vlastenecky xenofobní narážky (postižené podle § 302) a vůbec zmínky o „cizácích“, kteří ze zjištěných příčin utlačují domácí jazyk a způsobují odnárodnění. Vedle naznačených škrtnů v oddílu VIII, které nyní převzal i sám autor, šlo hlavně o vypuštění strofy v oddílu XII, ve které se mimo jiné uvádí, že „nepřítel [...] naši zem urval mocí, úskokem“. Ke kastigovaným pasážím patřila například v oddílu II formulace „Podmanitel z cizí strany“, v níž byl řídicí člen nahrazen vznešeněji znějícím „Dobyvatel“ a opět vypuštěno slovo „cizí“.

17) Z kráceného textu vychází i dosud poslední edice *Lešetínského kováře* (Brno, Tribun EU 2007). Původní, necenzurovaný text bývá přitom vydáván zřídka.

18) Svatopluk Čech: *Lešetínský kovář. Báseň*, ed. Ferdinand Strejček, Praha, F. Topič 1937. Dále citujeme z této edice, jejíž kompletní text je totožný s textem prvního vydání z roku 1883.

Ne všechny změny v textu však byly motivovány pouze (auto)cenzurními ohledy. Spor lze mimo jiné vést o nahrazení úvodního čtyřverší z monologu umírajícího kováře v oddílu XVI:

Naposled se zaskvěl mistrův zor,
skráň též poslední se vzpjala silou:
„Tedy přece uhájil můj vzdor
mému rodu tuto půdu milou! –“¹⁹

Ještě jednou zasvit mistrův zor,
skráň se vzpjala hynoucí už silou:
„Hle, přec uchoval jsem naposled
svému rodu tuto půdu milou! –“²⁰

Zde lze za ústupek úřadům považovat jen vypuštění slova „vzdor“ ve třetím verši (i za cenu porušení rýmu). Ostatní změny jsou zřetelně motivovány stylisticky.

Do jisté míry obdobný byl případ Čechovy básně *Práci*, tištěné samostatně ve formě letáku a konfiskované na návrh státního zastupitelství 21. června 1886 (opět § 302).²¹ Podle přípisu na zadní straně letáku vyšla báseň jako ukázka z chystaného pamětního listu *Dělnictvo sobě!*, jehož výtěžek měl jít ve prospěch nemajetných dělníků, avšak po konfiskaci se zřejmě nerealizoval. Policejní revize v tiskárně Josefa Richarda Vilímka zprvu neuspěla, neboť podle sdělení tiskaře Jindřicha Cejny byl celý náklad básně v počtu pět set výtisků předán už předchozího dne objednavateli Františku Slavíkovi, předsedovi Svépomocného sdružení dělníků českých a knihařskému pomocníku. Ještě téhož dne však policie v jedné vinohradské restauraci zajistila čtyři sta osmdesát devět exemplářů letáku; zbývajících jedenáct výtisků bylo mezitím patrně rozdáno či rozprodáno. Báseň, která se po formální stránce, zvláště výstavbou strofy, hlásí k paralelně vznikajícím Čechovým sbírkám *Jitřní písně* (1886) a *Nové písně* (1888), je apostrofou Práce jakožto abstraktní entity semiotizované řadou dekorativních atributů (činnost, pot × otroctví, krev; pouta × síla, která je tříští). Práce, která umožnila člověku vyhnanému z ráje zbudovat civilizaci, byla zotročena „rozmařilci“ a „lenochy“ profitujícími z její činnosti. Básník však v závěrečné vizi Práci předpovídá, že jednou rozbije své okovy a svou silou ovládne zemi. Čtenářům pak zůstala báseň *Práci* neznáma téměř dvě desetiletí. Až v roce 1905 se Svatopluk Čech odhodlal k jejímu uveřejnění ve svých Sebraných spisech, otiskl zde však stále jenom nezávadné první dvě strofy s poznámkou, že „ostatní 4 sloky byly konfiskovány“.²² Celý text pak vyšel teprve krátce po básníkově smrti s formulačními, nikoli však obsahovými změnami nejprve v dělnickém tisku²³ a rok nato – tentokrát už věrně podle znění původního letáku – i v rámci Čechových Sebraných spisů.²⁴

Paralelou k oběma uvedeným konfiskacím je případ krátkého veršovaného textu *Píseň* básníka Čechovy generace Bohdana Kaminského, v němž se téma revolty uvádí pokud možno ještě v abstraktnější podobě než v Čechově básni *Práci* pomocí metaforiky

19) S. Čech: *Lešetínský kovář*, cit. dílo, 1937, s. 80.

20) S. Čech: *Lešetínský kovář a menší básně*, cit. dílo, s. 80.

21) SOA v Praze, KST, kt. 430, sign. B 566/1886 (s exemplářem letáku); Národní archiv (NA), Presidium policejního ředitelství v Praze (PPŘ), 1882-1887, kt. 961, sign. P/13/16.

22) Svatopluk Čech: *Doplňk veršů*, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 19, Praha, F. Topič 1905, s. 260-261.

23) Svatopluk Čech: „Práce“, *Zář* 12, 1908, č. 17, 23. 4., s. 3.

24) Svatopluk Čech: *Menší básně*, díl 2, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 24, Praha, F. Topič 1909, s. 249-251.

atmosférických jevů. Kaminského *Píseň* byla přesto zabavena, a to nikoli pro přečin jako obě díla Svatopluka Čecha, ale dokonce pro zločin velezrady (§ 58, 59). Její závěr vítá „bouři“, která má odehnat „cizácké moře“ mlh nad rodným krajem:

Těžko a smutno je... V dálce jen zní
hlas bouře, píseň zoufalá z ní –
ó kéž ji každý procítí, pozná,
ó kéž tam zahřmí velká a hrozná,
ó kéž se rozleje tak jako moře
od hory k hoře! –²⁵

Báseň měla vyjít v *Ruchu* 15. září 1885. Téhož dne byl v tiskárně zabaven plný náklad časopisu ve vysokém počtu osm tisíc tři sta výtisků. Tiskař Josef Urbánek proto ihned na místě žádal, aby z čísla byla odstraněna jen konfiskovaná strana a nezávadný zbytek mu byl ponechán, byl však se svou žádostí odkázán na rozhodnutí policejního ředitelství. Patrně nekonkrétnost ve zpodobení tématu vzpoury byla pak příčinou toho, že zemský trestní soud rozhodnutím ze 17. září konfiskaci zamítl. Státní zastupitelství jakožto návrhové konfiskace však podalo proti tomuto rozhodnutí stížnost. Vrchní zemský soud pak 14. října 1885 dal této stížnosti skutečně za pravdu a konfiskaci Kaminského básně definitivně potvrdil se zdůvodněním, že její obsah „patrně směřuje k tomu, by podnikeni byli Čechové k násilnému odstranění nepřátelských poměrů, národ tížících, aby popuzeni byli ku vzbouření, kteréžto jednání čelící ku vznícení vzpoury anebo války občanské uvnitř státu“ zakládá skutkovou podstatu zločinu velezrady.²⁶ Touto zřejmou nadinterpretací vyjádřil soud nejenom nekompromisní postoj, ale i strach státního úředního aparátu z podvrtného účinku apelativních veršů.

Kontextem dosud uvedených konfiskací byly tzv. protisocialistické procesy z první poloviny osmdesátých let 19. století. Zvláště z obou zmíněných básní Svatopluka Čecha lze vyčítat sympatie k tomuto hnutí, úctu k práci jako hodnotě i možné ochránkyni národních zájmů (kovářské kladivo jako pracovní nástroj i jako potenciální zbraň). O Čechově sociálním cítění a demokratickém smýšlení nelze pochybovat, svým přesvědčením však stál mnohem blíže politice mladočechů, ač nikdy v této straně nezastával žádnou funkci. Sociální konflikt ho proto zajímal až v druhém gardu a jako primární naopak vnímal nacionální rovinu tématu (v *Lešetínském kováři* konkrétně sebezáchovný boj „domácích“ proti útlaku „cizáků“). Pro úřady provádějící cenzuru, jak jsme shledali, byly nicméně literární reprezentace revolty nepřijatelné, ať už zdůrazňovaly kteroukoli z obou významových rovin tohoto tématu.

V devadesátých letech, kdy už procesy se socialisty byly minulostí a schylovalo se ke vstupu českých zástupců sociální demokracie do parlamentu, lze však v cenzurním traktování motivů revolty pozorovat jistý posun. Zčásti lze jeho smysl ilustrovat srovnáním konfiskace sbírky S. K. Neumanna *Nemesis, bonorum custos...*, o které pojednáme níže, s aférou vzniklou okolo známého Čechova cyklu *Písně otroka*, který konfiskován

25) Bohdan Kaminský: „Píseň“, *Ruch* 7, 1885, č. 26, 15. 9., s. 412. V opraveném čísle byla *Píseň* nahrazena jinou Kaminského básní, nazvanou *Láska*.

26) SOA v Praze, KST, kt. 423, sign. B 1180/1885.

nebyl. Rekonstrukci případu *Písní otroka* zde provedeme částečně na základě nejpodrobnějšího dostupného pramene – málo známé série memoárových článků novináře Josefa Vejvary otiskované v prvorepublikovém pondělníku *Národních listů*, jejíž rozsáhlá čtvrtá kapitola nazvaná „Kdo cenzuroval *Písně otroka*? Pražské dopisy venkovských časopisů“ je právě tomuto případu věnována.²⁷ Třebaže série vznikla s mnohaletým odstupem, budí důvěru množstvím zasvěcených podrobností ze zákulisí jednání úřadů tiskového dohledu v době thunovského výjimečného stavu. Vejvara byl v této době lokálkářem *Národních listů* a k jeho denním povinnostem patřila mimo jiné donáška povinných výtisků listu k přehlídce na policejní ředitelství a jednání s cenzurními úředníky.

Na rozdíl od delšího *Lešetínského kováře* se na text *Písní otroka* (sedmdesát osm stran) už vztahovala povinnost předložit povinné výtisky ke kontrole policejnímu ředitelství a státnímu zastupitelství. Tento napohled zanedbatelný rozdíl byl ve skutečnosti rozhodující pro osud sbírky. Čtyřicetihodinovou lhůtu mezi odevzdáním povinných výtisků a počátkem distribuce využívaly státní orgány pro cenzurní řízení a případné vynesení konfiskace; po uplynutí této vyčkávací lhůty, během níž nesměl nakladatel text distribuovat, se už ke konfiskaci standardně nepřistupovalo. Povinné exempláře *Písní otroka* byly předloženy k přehlídce 3. prosince 1894. Podle sdělení Serváce Hellera, zprostředkovaného Vejvarovou vzpomínkou, byl prý sám Svatopluk Čech překvapen, když mu nakladatel František Topič sdělil, že cenzura proti jeho knížce nic nemá. Topič proto neváhal s distribucí *Písní otroka*, 7. prosince dal o knížce otisknout inzerát v *Národních listech*, 14. prosince už o ní referovala *Národní politika*²⁸ a vzápětí se objevily další recenze.²⁹ Podle Vejvary však zprvu k propagaci *Písní otroka* nejučinněji přispěl dopisovatel mimopražských mladočeských listů Josef Pachmayer, který na venkově v mnoha příspěvcích nesmírně zpopularizoval nejen samu knížku, ale i myšlenku, že její propuštění bylo fatálním přehmatem cenzury: „nebojácně se vysmíval policii, že takovou nesmírně tendenční sbírku propustila, že v ní úžasný osten protivládní a dokonce protidynastický nepostřehla, že propustila věštbu osvobození národa českého. Tím dal [Pachmayer, MCh] Čechově sbírce význam všenárodního odporu protivládního.“³⁰

Noviny pak o domněle protistátním díle neustávaly psát řadu měsíců. *Písně otroka* tak byly v českém politickém táboře všeobecně přijaty jako alegorie podmaněného českého národa. Současně se staly argumentem ve stranických sporech. Staročeský *Hlas národa* protestoval proti mladočeské exploataci Čechova cyklu³¹ a vyvolal tím polemiku s *Národními listy*. Koncem dubna 1895 dokonce organizoval Eduard Grégr za mladočechy kandidaturu Svatopluka Čecha do doplňovacích voleb říšské rady za okres Karlín – Český Brod,³²

27) Josef Vejvara: „Jak to bylo“, *Národní listy* 70, 1930, příloha Ráno, pondělník *Národních listů*, č. 27–50, vždy s. 4, zde č. 43–50.

28) „Nové knihy české. Stručné zprávy o novinkách české literatury“, *Národní politika* 12, 1894, č. 345, 14. 12., odpolední vyd., s. 1–2. Ukázka z díla byla přitom otištěna časopisecky už o rok dříve, srov. Svatopluk Čech: „V poutech. Z cyklu *Písně otroka*“, *Světovzor* 28, 1893/1894, č. 1, 17. 11. 1893, s. 3.

29) Jacques [= Jaroslav Kvapil]: „*Písně otroka*. Básně Svatopluka Čecha“, *Národní listy* 34, 1894, č. 346, 15. 12., ranní vyd., s. 4; [Jan] Voborník: „Svatopluk Čech: *Písně otroka*“, *Národní listy* 34, 1894, č. 352, 21. 12., ranní vyd., s. 9; aj.

30) J. Vejvara: „Jak to bylo“, cit. dílo, č. 45, s. 4.

31) „Na bludné cestě“, *Hlas národa* 10, 1895, č. 55, 24. 2., s. 1.

32) „K doplňovací volbě říšského poslance za venkovský okres karlínsko-českobrodský“, *Národní politika* 13, 1895, č. 117, 29. 4., s. 2.

básník však odmítl. Podobně si ho přivlastňoval i dělnický tisk. Ještě v roce 1906, v článku k básníkovu jubileu, se dočteme v českobudějovické *Jihočeské stráži lidu*: „Čech, ať popírá to, kdo chce, svými *Písněmi otroka* vstoupil do řad socialistů.“³³

Oslavná kampaň novin vzbudila po knížce značnou poptávku. Už 3. ledna 1895 vyšla v druhém vydání, další reedice vznikaly v horizontu několika týdnů. Nakladatel František Topič podle Vejvary později vzpomínal, že jeho strategií bylo co nejrychlejší vydání na levném papíře, aby kniha dosáhla takového rozšíření, že už bude případná konfiskace bezpředmětná.³⁴ Poslední vydání za Čechova života, faksimile básníkovy rukopisu *Písní otroka*, se objevilo v prosinci 1907 a bylo počítáno už jako třicáté.

Pozdvižení, jež Čechovy verše vyvolaly, navíc v době výjimečného stavu nad Prahou a okolím, jako by skutečně svědčilo o selhání cenzurních orgánů, o němž psaly noviny. Tato idea byla v dobovém chápání podpořena zveřejněním informace, že za propuštění knížky do distribuce přišel o své místo na místodržitelství Karel Švanda ze Semčic, syn známého dramatika; tento údaj dodnes nalézáme i v odborné literatuře.³⁵ Josef Vejvara ve zmíněných vzpomínkách jej však s odvoláním na sdělení policejního koncipisty Rudolfa Demartiniho vyvrací. Dle něho Švandu, úředníka v tiskovém oddělení pražského policejního ředitelství, právě v inkriminovaný den v jeho funkci „pro jiné záležitosti [...] zastoupil koncipista Viktor Chum“, později pražský policejní komisař známý z procesů s anarchisty okolo roku 1905.³⁶ Ten – snad vzhledem ke své tehdejší malé zkušenosti s cenzurou – nenalezl v knížce nic závadného a k její konfiskaci nepřistoupil. Chum byl později nucen podat na policejním ředitelství vysvětlení svého rozhodnutí ohledně *Písní otroka*, zřejmě však nebyl potrestán. Švanda prý po nějaké době opustil policejní ředitelství z jiných důvodů. Čechova knížka, jak dodává Vejvara, byla současně čtena i na státním zastupitelství, a to s tímž výsledkem. Tehdejší ředitel tohoto úřadu Adolph Morstadt však prý obdobně jako Chum argumentoval tím, že obezřetně psaný text neobsahoval žádné konkrétní místo porušující zákon. Podepsáním konfiskačního nálezu na *Písně otroka* například pro urážku císaře by se tak státní zástupce sám dopustil téhož zločinu, neboť by musel urážku panovníka do textu imputovat vlastní interpretací. Celý případ tak ukazuje na limity liberální cenzury, která v básni vzhledem k její alegorické povaze nenalezla konkrétní závadné místo. Vejvara shrnuje: „Celý národ viděl v těchto písních svůj osud, celý národ věděl, jakou mají tyto písně tendenci – ale cenzura policejní i politická stavěla se hluchou a slepou, poněvadž v celé sbírce nikde nestojí: ‚Touto slokou míněn je císař!‘“³⁷

Při bližším pohledu na text *Písní otroka* se tento argument ukazuje jako relevantní. Na rozdíl od zabaveného *Lešetínského kováře*, kritizujícího dění „tady a teď“, jsou *Písně otroka* zasazeny do starověké orientální kulisy, jejíž kritické gesto se realizuje výhradně

33) „Svatopluk Čech“, *Jihočeská stráž lidu* 2 (9), 1906, č. 8, s. 1-2.

34) J. Vejvara: „Jak to bylo“, cit. dílo, č. 47, s. 4.

35) Např. Jiří Zizler: „Karel Švanda ze Semčic“, in Luboš Merhaut (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 4, sv. 1, S-T, Praha, Academia 2008, s. 829-830; Dalibor Tureček: „Synopticko-pulzační model českého literárního realismu – pracovní hypotéza“, in týž (ed.): *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, Brno, Host 2012, s. 265-282, zde s. 281.

36) J. Vejvara: „Jak to bylo“, cit. dílo, č. 48, s. 4.

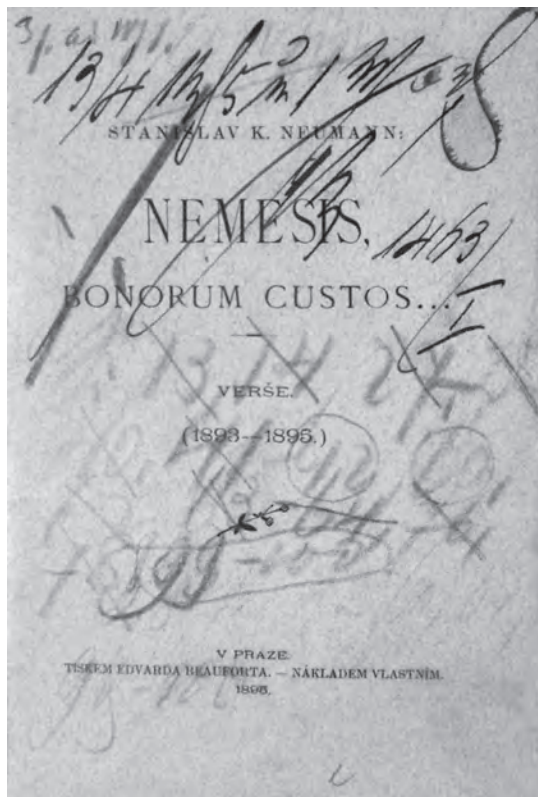
37) Tamtéž, cit. dílo, č. 49, s. 4. Z ohlasů *Písní otroka* byl konfiskován například citát z Čechovy básně s politickým komentářem v anonymním článku „Píseň otroka“, *Čas* 9, 1895, č. 9, 2. 3., s. 1-3, zde s. 1, srov. SOA v Praze, KST, kt. 923, sign. C 118/1895.

v obecných, byť snadno srozumitelných kategoriích (otrok × pán aj.) a nepojmenovává žádnou konkrétní entitu. Tato dekorativnost jako charakteristický rys parnasistní poetiky *Písní otroka*³⁸ konečně oslabuje i bezprostřední účinek samého tématu revolty, když burcuující leitmotiv zdviženého kladiva užitý v *Lešetínském kováři* střídá v *Písních otroka* mnohem umírněnější ústřední motiv chřestění pout, sugerující pouze latentní protest.

Revoltou proti všem: S. K. Neumann

Konfiskovaná první sbírka básní Stanislava Kostky Neumanna *Nemesis, bonorum custos...* časově souvisela, jak naznačuje už její podtitul *Verše (1893-1895)*, s básníkovou zkušeností ze žaláře, k němuž byl odsouzen za zločin rušení veřejného pokoje (§ 65) spáchaný účastí ve spiknutí Omladiny, a ve vězení byla též z velké části napsána. S. K. Neumann byl zatčen mezi prvními omladináři už 6. září 1893 a odsouzen pak jako jeden z vůdců domnělého spiknutí ke čtrnácti měsícům žaláře. Z vyšetřovací vazby, kterou si odbyval v novoměstské věznici, byl propuštěn na konci roku 1893 na kauci tři tisíce zlatých, o jejíž obstarání žádal 27. prosince advokáta Antonína Čížka. K vlastnímu trestu, z něhož zbývalo více než deset měsíců, nastoupil 10. dubna

1894 znovu v novoměstské trestnici, odkud byl 25. dubna eskortován do plzeňské věznice na Borech. Ještě 24. července téhož roku zamítl nejvyšší soudní a zrušovací dvůr ve Vídni v plném rozsahu hromadnou zmatečnou stížnost třiceti šesti odsouzených omladinářů a potvrdil původní rozsudky.³⁹ Neumann vylíčil své dojmy z této doby spíše lehkovážným tónem ve vzpomínkové stati *Politická epizoda*, otištěné roku 1911.⁴⁰ Formou literární reflexe v ní prezentoval zvláště své časové názory a žalář popsal s ironií jako místo, kterého se

Unikátní výtisk sbírky *Nemesis, bonorum custos...* Na obrázku je raritní obálka Neumannovy básnické prvotiny *Nemesis, bonorum custos... Verše (1893-1895)* z cenzurního výtisku. Ten se jako jediný exemplář původního vydání dochoval v archivních spisech. Černé, modré a červené přípsky odkazují na potenciálně závadná čísla stran. Zdroj: SOA v Praze, SZ, kt. 156, sign. VI 108/1895.

38) Dalibor Tureček: „Secesní dekorativnost jako součinitel poetiky Svatopluka Čecha“, in Dagmar Blümllová, Zuzana Gilarová (eds.): *Čas secese. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice - Pelhřimov, Jihočeská univerzita - Nová tiskárna Pelhřimov 2007, s. 229-236.

39) Srov. LA PNP, Stanislav Kostka Neumann, úřední opis rozsudku pořizený pro zemský trestní soud v Praze o rozsahu 56 stran rukopisu, o Neumannovi zvláště na s. 14 a 54.

40) Stanislav Kostka Neumann: *Vzpomínky*, Sebrané spisy Stanislava K. Neumanna, sv. 10, Praha, Svoboda 1948, s. 9-70.

není třeba bát. Čtenářsky vděčná stať, záměrně zbavená faktografických údajů, proto vystihuje z odstupu osobní postoje básníka, neodpovídá však depresivním náladám vězně zachyceným v jeho první sbírce, jež poskytuje časově autentické svědectví. Pro srovnání připomeňme, že Neumannův generační souputník Alois Tuček, který byl podobně jako on odsouzen za účast v omladinářském hnutí a strávil pak necelý rok na Borech, vylíčil tuto věznicí později ve svém reportážním románu *Rok v samotáčích* (1903) jako místo značného psychického ponižení, špiclování, nemoci i smrti.

Neumann byl z borské věznice propuštěn na svobodu až po odpykání celého trestu 25. února 1895. Podle tří etap této osobně prožívané zkušenosti – vyšetřovací vazby, krátkodobé svobody po propuštění na kauci a vlastního trestu – pak nazval tři oddíly sbírky *Nemesis, bonorum custos...* („Pod věží novoměstskou“, „Intermezzo“, „Moderní idyla“), již asi koncipoval už v novoměstské věznicí, avšak z velké většiny ji patrně napsal až na Borech. Sbírkou nechal v pražské tiskárně Eduarda Beauforta z opatrnosti vytisknout nejprve jen ve třech povinných výtiscích. Ty byly vzhledem k panujícímu výjimečnému stavu v Praze doručeny k úřední kontrole, přestože knížka svým rozsahem sto stran překračovala tiskovým zákonem stanovený limit pěti archů. Dílo debutujícího básníka kontrolou neprošlo.⁴¹ Dopoledne 15. dubna 1895 byla na podnět zemského trestního soudu vykonána v Beaufortově knihtiskárně prohlídka pod vedením policejního komisaře Adolfa Krčka, který se u faktora Karla Mádlu ujistil, že mimo tři zabavené exempláře žádné další neexistují, a dal rozmetat sazbu. Zemský trestní soud konfiskaci 19. dubna potvrdil vydáním stručného nálezu pro porušení § 63, 300 a 305 trestního zákona.⁴²

Ve zprávě trestnímu soudu navrhlo státní zastupitelství konfiskaci pro tři závažné básně: 1) *Protesty II*, v níž byl shledán přečin schvalování nezákonných skutků (§ 305), neboť v ní „označuje autor sebe a své druhy, odsouzené ve známém procesu Omladiny, jako hrdiny padlé v čestném boji a protizákonná jednání, pro která byl on a jeho komplici odsouzeni, pokouší se zde velebit a ospravedlňovat“; 2) *Čtrnácte rispetů X*, kde bylo shledáno místo tupící státní hymny, a tedy zločin urážky císaře (§ 63); a 3) závěrečnou báseň *Sloky konečné* pro přečiny pobuřování a zlehčování úředních nařízení a schvalování nezákonných skutků (§ 300, 305), neboť se v ní pisatel

snází jak rozhodnutí soudu vynesena ve známém procesu, tak nepřimo i všechna proti podvratným živlům použitá úřední opatření tupením zlehčovat a podněcovat čtenáře k nenávisti a opovrhování vůči příslušným státním úřadům; naproti tomu ona protizákonná jednání, která dala podnět k úředním opatřením a soudním rozhodnutím, snází se velebit

41) Ke konfiskaci viz SOA v Praze, Státní zastupitelství Praha (SZ), kt. 156, sign. VI 108/1895 (s unikátním cenzurním výtiskem sbírky); SOA v Praze, KST, kt. 934, sign. C 209/1895; NA, PPR, 1893–1899, kt. 1443, sign. P/67/29. Stručně tuto dokumentaci popsal vydavatel jediné moderní kompletní edice Neumannovy sbírky Antonín Matěj Píša, viz Stanislav Kostka Neumann: *Básně*, díl 1, Spisy Stanislava Kostky Neumanna, sv. 1, ed. Antonín Matěj Píša, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1962, s. 301–302. Známé též strojopis českého překladu jmenované dokumentace pořízený patrně roku 1954 archivářem Jaroslavem Urbanem, který je uložen v LA PNP, Stanislav Kostka Neumann. V dalším textu citujeme z tohoto překladu, jen s přihlédnutím k originálům opravujeme několik omylů v dataci.

42) *Wiener Zeitung* 193, 1895, č. 217, 31. 5., příloha Amtsblatt, s. 769.

a ospravedlňovat a mimoto ještě povzbuzovat a navádět k dalším takovým jednáním „jako pomstě“ za domněle nespravedlivě vynesená odsouzení.⁴³

Policejní ředitelství, jemuž zaslalo státní zastupitelství zprávu 12. dubna, učinilo o pět dní později prezidiu místodržitelství a znovu státnímu zastupitelství návrh na subjektivní stíhání spisovatele, který „podle sdělení na poslední straně tiskoviny učinil všechny přípravy k prodeji“, a připomnělo, že autor je nedávno propuštěný trestanec. Žalář byl ostatně hlavním tématem celé sbírky. Státní zastupitelství však návrh na subjektivní stíhání autora připsesem ze 7. května vrchnímu státnímu zastupitelství zamítlo, „neboť z oné zcela nevinné poznámky na zadní straně ‚Prodává se též u autora na Král. Vinohradech, Hálkova ul. č. 57, III. patro‘ policejním ředitelstvím učiněný závěr“, že šlo o přípravy k prodeji, „zajisté nemůže být odvozen“. Současně v tom smyslu vyjádřilo polemiku s uplatněním § 63, který by autorovi v případě subjektivního stíhání hrozil žalářem až na pět let. V žalovaných verších v desáté básni cyklu *Čtrnácte rispetů* „Na dvorku malém děti stále kňučí / a hymnu císařskou se vrískat učí...“ prý „skutková podstata zločinu urážky Veličenstva [...] musí býti dedukována teprve interpretací a není doporučitelno vydávat rozhodnutí práva o tomto deliktu bez naléhavé nutnosti“, která však zde nenastala vzhledem k tomu, že byly vytištěny pouze povinné výtisky pro úřady. Státní zastupitelství tak poukázalo ke značně rozdílným trestním důsledkům v objektivním a subjektivním řízení. V citovaném přípisu navíc uvedlo argument, který měl zřejmě obecnější platnost, pokud jde o provoz cenzury v dané době: „nesmí se přehlížet, že subjektivní stíhání básní je vždy na pováženou, neboť každému soudci je těžko precizovat hranici mezi licentia poetica a trestním zákonem, v daném případě pak právě v 1. a v 3. básni [tj. v básních *Protesty II* a *Sloky konečné*, MCh] takové fráze převládají.“ O týden později, 14. května, oznámilo státní zastupitelství své rozhodnutí i policejnímu ředitelství a upřesnilo, že spornou poznámkou o osobním prodeji na poslední straně sbírky autor „pouze použil podle § 3 odst. II tisk. z. jemu příslušejícího práva [umožňujícího autorovi prodávat výtisky svého díla vydaného vlastním nákladem, MCh] a trestné jednání nebylo spácháno šířením tiskoviny, nýbrž tiskem“. Policejní ředitelství vzalo následně na vědomí, že v daném případě půjde jen o prostou konfiskaci. Na jiné rovině se tak zde znovu – jako krátce předtím v interním vyšetřování případu Čechových *Písní otroka* – připomněly limity liberální cenzury, která se při kontrole tisku snažila v maximální míře využít všech možností skýtaných zákony, avšak bez jejich zjevného porušení se necítila oprávněna zasahovat.

Ještě během jara 1895 se Neumannova knižní prvotina dočkala otištění v opraveném vydání, označeném jako druhé, ale o několik stran kratším. Všechny tři závadné básně byly vypuštěny, dokonce i celé desáté číslo cyklu *Čtrnácte rispetů*, z něhož by stačilo podle zavedeného úzu vyškrtnout pouze zakázané dvojverší o císařské hymně. Čtenář se snadno mohl domnívat, že defektní číslování některých textů (jen *Protesty I* bez dalšího pokračování, u cyklu *Čtrnácte rispetů* čísla 1–9 a 11–14) je důsledkem chyby tisku, absenci závěrečné básně odhalit nemohl. Vypuštěné texty známe z jediného dochovaného cenzurního výtisku původního vydání (ostatní dva byly na nařízení zemského trestního soudu zničeny),

43) Vše LA PNP, Stanislav Kostka Neumann, Spisy policejního ředitelství, státního zastupitelství a zemského trestního soudu v Praze z r. 1895. Odtud pocházejí i citáty v následujícím odstavci.

který se stal roku 1962 základem pro kritické vydání Neumannových prvních sbírek. Jak vyplývá z výše citované charakteristiky státního zastupitelství, postihla cenzura zvláště vyjádření o revoltě omladinářského hnutí podaná s kladným akcentem. Báseň *Protesty II* například traktuje toto téma jako hrdinské a vyznívá nesmiřitelnou kritikou zbabělosti:

A v domněnce, že za slovem jdou skutky
a boj za právo že je bojem reků,
my padli... Zdvihnem se a padnem znovu
a po nás padnou jiní, jiní, jiní... [...]
já nevím, jak bych mohl povznést hlavu
s tím cejchem babství, vpáleným na čele!...⁴⁴

Sloky konečné pak snad ještě naléhavěji vyjadřují marasmus bezpráví a život „ve škrtící atmosféře“, lyrický mluvčí připomíná své druhy v celách a v pointě básně i celé sbírky dospívá k přesvědčení, že „smí přísahati odvetu...“⁴⁵ Poznámky modrou a červenou tužkou ve zmíněném cenzurním výtisku však ukazují, že posuzovatel ze státního zastupitelství váhal u dalších devíti textů sbírky,⁴⁶ jež nakonec konfiskaci nepodlehly a směly se objevit v opravené edici. I v nich mohl potenciálně shledávat mimo jiné další urážku císaře nebo invektivy směřující proti náboženství. Nepozastavil se však u názvu sbírky se jménem bohyně pomsty Nemesis, zakončeného třemi tečkami, které naznačovaly pokračování. Tento název totiž zřejmě ironicky odkazuje k novoměstské trestnici, kde si S. K. Neumann odpykával vyšetřovací vazbu. Na trojúhelníkovém štítu na průčelí této budovy na dnešním Karlově náměstí byl umístěn nápis „Nemesis, / bonorum custos, / sontium castigatrix, / securitatis publicae vindex“. Karel Vladislav Zap jej ve svém starším *Průvodci po Praze* (1848) překládá jako „Nemesis, ctnostných ochranitelkyně, vinných káratelkyně, bezpečí veřejného zachovatelkyně“.⁴⁷ Štít však dnes známe už jen z historických fotografií.

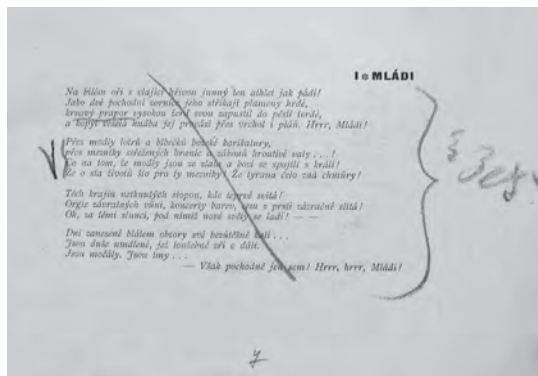
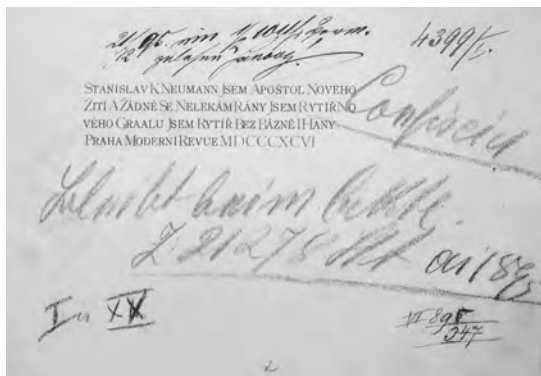
Cenzurní peripetii si prošla i následující Neumannova sbírka s rozsáhlým názvem ve formě dvojverší *Jsem apoštol nového žití a žádné se nelekám rány, / jsem rytíř nového Graalu, jsem rytíř bez bázně i hany*. Pražské státní zastupitelství podalo 21. prosince 1895 návrh na její konfiskaci, s nímž ještě téhož dne seznámilo i zemský trestní soud a vrchní státní zastupitelství a následujícího dne také policejní ředitelství. Jako v plném rozsahu závadné byly v textu vyznačeny básně č. 1 (*Mládí*) a č. 5 (incipit „Veselá společnost. Víno, zpěv, holky. – –“). V básni *Mládí* cenzurní posuzovatel zvláště zatrhl slova „krvavý prapor“, jimiž byl charakterizován obraz titulního „mládí“, a celou druhou strofu s údernou zmínkou o jízdě mládí „přes mezníky střežených hranic a zákonů hrouťivé valy“ a s nepřímým označením panovníka jako „tyrana“. Druhá báseň pak vzbudila nelibost některými otevřeně frivolskými formulacemi („Tu s velkýma očima, svěží Bohému v empiru rudém / jsem na klín si posadil“; „na ňadra Tvá nahá a šťastné maso bujných Tvých boků!“). Návrh státního

44) S. K. Neumann: *Básně*, díl 1, cit. dílo, s. 43.

45) Tamtéž, s. 91.

46) SOA v Praze, SZ, kt. 156, sign. VI 108/1895; LA PNP, Stanislav Kostka Neumann; obdobně A. M. Piša in S. K. Neumann: *Básně*, díl 1, cit. dílo, s. 301–302.

47) Karel Vladislav Zap: *Průvodce po Praze. Potřebná příruční kniha pro každého, kdo se s paměťnostmi českého hlavního města seznámiti chce*, Praha, Bedřich Krečmár 1848, s. 152.

Cenzurní výtisk sbírky *Jsem apoštol nového žití...* Fotografie reprodukuje obálku cenzurního výtisku Neumannovy sbírky a text jedné z básní navržených ke konfiskaci.

Zdroj: SOA v Praze, SZ, kt. 157, sign. 347/1895.

zastupitelství bez bližšího zdůvodnění konstatoval, že první z obou básní obsahuje přečin schvalování nezákonných činů a nabádání k nim (§ 305) a druhá přečin proti mravopoctnosti (§ 516); obě vyjádření pouze kopírovala názvy příslušných článků trestního zákona. Snad i proto zemský trestní soud po přezkoumání textu konfiskaci nepotvrdil a 26. prosince ji rovněž takto deklarativně zamítl. O dva dny později podalo státní zastupitelství k tomuto soudu stručné odvolání. Soud si vyhradil čas až do 20. ledna 1896, kdy státnímu zastupitelství a policejnímu ředitelství potvrdil, že konfiskace je definitivně zrušena. Tutéž informaci současně oznámil také nakladateli Arnoštu Procházkovi s douškou, že mu vrátí k obchodování celý zabavený náklad sbírky až na několik exemplářů, které poslouží úřední potřebě. Ještě 2. ledna přitom policejní ředitelství zamítlo žádost o povolení k prodeji formulovanou Neumannem, protože nebyl dosud znám výsledek odvolání.⁴⁸

Pro úplnost ještě doplníme dostupné údaje o konfiskaci Neumannova cyklu politické lyriky *České zpěvy*, potvrzené zemským trestním soudem 20. června 1910. Zabaveny z ní byly v úplnosti básně č. VII s incipitem „Šedesát let jsme se postili věrně“ (§ 63) a č. XI s incipitem „- Rozpusťte armády, přelomte pušky“ (§ 300).⁴⁹ Obě básně vyšly přitom už dříve časopisecky: č. VII 18. července 1908 a č. XI v květnu 1908.⁵⁰ Druhá z básní, hlásající antimilitarismus, byla zakázána pro pobuřování proti úřadům a zlehčování úředních nařízení. Zajímavější je případ první básně. Ve zmíněném časopiseckém otisku byla připomínkou šedesáti let uplynulých od revoluce roku 1848. V knižním vydání *Českých zpěvů* se v jejím záhlaví nově objevil letopočet „(1908)“. Posuzovatel ji proto snad vztáhl k událostem z konce tohoto roku a chápal ji jako protest proti současné úřednické vládě Richarda Bienerttha (do roku 1911), která 2. prosince 1908 vyhlásila nad Prahou výjimečný stav, a konfiskoval ji pro urážku císaře. Obě básně byly posléze imunizovány interpelací

48) SOA v Praze, SZ, kt. 157, sign. 347/1895 (obsahuje cenzurní výtisk sbírky).

49) NA, PPŘ, 1908–1915, kt. 2261, sign. P/19/9; texty básní viz Stanislav Kostka Neumann: *České zpěvy*, Praha, Rudolf Brož [1910], s. 17, 24–25.

50) Stanislav Kostka Neumann: „České zpěvy“, *Lidové noviny* (Brno) 16, 1908, č. 194, 18. 7., večerní vyd., s. 9; týž: „České zpěvy“, *Moravskoslezská revue* 4, 1908, č. 8 (květen), s. 282.

Antonína Hajna, podanou v říšské radě 1. července 1910.⁵¹ Básník pak oba texty otiskl znovu časopisecky.⁵² K básni č. VII tu nově připojil název *2. prosinec 1908*, přestože, jak řečeno, byla otištěna už v červenci; ex post tím dal za pravdu cenzuře a vztáhl báseň k jmenované události. Dostupné vydání *Českých zpěvů* z roku 1910 žádnou informaci o konfiskaci neuvádí.

Předchozí sonda podala srovnání různorodých příkladů traktování revolty jako konfliktního typu literární tematiky, která mohla i v estetickém rouchu verše kolidovat s cenzurou. Rozdíl mezi tematizací revolty u Čecha na straně jedné a u Neumanna na straně druhé, jež mohly současně být výzvou k proměně cenzurního úzu, lze vnímat v několika rovínách. Jako podstatná se jeví rozdílná společenská pozice obou autorů. Čech měl postavení oficiálního spisovatele a hvězdy kulturního nebe, kdežto Neumann byl teprve debutujícím básníkem, který navíc právě prodělal vězeňskou zkušenost. Ta pak přímo souvisí s odlišným způsobem zpodobení revolty v jeho verších. Ve srovnání s Čechem, který revoltu tematizoval obvykle metaforicky a těžil z patosu vzpurného gesta (pozdvížené kladivo kováře; alegorizace Práce jako bohyně, jež rozbíjí své okovy; chřestění pout „otroků“), nalézáme u Neumanna revoltu tlumočící osobní, reálnou zkušeností podložený postoj autora, který také přinesl zkonkrétnění tématu a výraznou depatetizaci verše ve stylu macharovského realismu (*Nemesis, bonorum custos...*). K Čechově poezii je však zároveň třeba říci, že metaforičnost ani forma alegorie, do nichž halil politicky a sociálně burčující motivy, nebyly dobovým čtenářským publikem vnímány jako clona pro cenzuru, ale patřily k běžným, obecně srozumitelným výrazovým prostředkům jeho básnické generace. U Neumanna dále nacházíme zřejmý příklon k poetice moderny v jeho druhé knize *Jsem apoštol nového žití...*, kde se téma společenské revolty nově projevilo mimo jiné též přítomností tabuizované erotické motiviky; konfiskace této sbírky však byla soudně zamítnuta.

Pro cenzuru tak zjevně hrála nejvýznamnější roli politická rovina revolty. I zde mezi oběma básníky nalézáme rozdíl. Zatímco u Čecha převládá nacionální perspektiva vzdoru nad sociální, u Neumanna je tomu naopak; ani u něho však zároveň nacionální téma zcela nemizí, zvláště v jeho *Českých zpěvech*. Téma revolty v básnickém rouše bylo z hlediska cenzury hraniční, a výsledek jednání úřadů proto byl v řadě případů překvapivý a nepředvídatelný; zejména výše zmíněná báseň Bohdana Kaminského dokládá, jak málo mohlo stačit k obvinění ze zločinu velezrady i k jeho soudnímu potvrzení. Musíme nicméně konstatovat, že cenzura byla dlouhodobě uvyklá potlačovat i protirakouské projevy, jež se objevovaly zejména ve staročeské a mladočeské žurnalistice. Potenciálně o mnoho nebezpečnější anarchistické tendence v tisku v posledních desetiletích 19. století pak tento úzus nijak neproměnily a v rámci objektivního řízení se v potvrzených případech deliktů řešily standardní konfiskací. Překvapivě tak zjišťujeme, že anarchistickou i liberální revoltu posuzovaly úřady vcelku rovnocenně, což se koneckonců odráží i v počtech postižených či nepostižených děl u obou zkoumaných básníků.

51) Český a německý text interpelace viz *Anhang zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1910, XX. Session*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1910, sv. 6, s. 9053–9055.

52) Stanislav Kostka Neumann: „2. prosinec 1908“, *Mladé proudy* 9, 1910, č. 18, 26. 8., s. 4; týž: „Rozpusťte armády“, *Mladé proudy* 11, 1912, č. 9, 25. 4., s. 2.